

מותאמים: הסחרה, תפיסות נורמטיביות וטובת הילד בתהליך האימוץ בישראל

עינת גלבווע-אופנהיים*

תקציר. אימוץ ילדים מושך תשומת לב ציבורית, פוליטית ומחקרית. מחקרים קודמים מצאו הטיות באימוץ ביחס לילדים המועמדים לאימוץ וביחס למבקשים לאמץ. חדשנותו של המחקר הנוכחי היא בניתוח תפיסת העולם הנורמטיבית הפנים-ארגונית בשירות למען הילד, בנוגע להתאמה בין ילדים למאמציהם, ובהצעת פרשנות רחבה להטיות השונות בשירות. בהתבסס על ניתוח טפסים ומסמכים שהפיק השירות למען הילד ומקורות המביאים מדברי בכירותיו, המאמר מבקש להשיב לשאלה כיצד מעוצבים תהליכי ההתאמה באימוץ בישראל. המחקר, שנערך בגישה קונבנציונלית לניתוח תוכן, מנתח שלושה כלי סיווג שנזכרים בהקשר של תהליכי ההתאמה באימוץ: טופס נכונות, הקטגוריה צרכים מיוחדים והתור המקוצר. המאמר מצביע על פער בין חוק אימוץ ילדים ליישומו בפועל בשירות למען הילד ובוחן את ההסדרים הממלאים פער זה. הוא מראה שפרשנות החוק בשירות מניחה מראש ביקוש לאימוץ ילדים מסוימים ומוצאת יתרון בדגם משפחתי נורמטיבי, המחקה את הדגם הביולוגי. המחקר מצביע על הקשרים העמוקים שבין רגולציה להסחרה בתחום אימוץ ילדים בישראל.

מילות מפתח: אימוץ ילדים, נורמטיביות, הסחרה, טובת הילד

מבוא

תחום האימוץ בישראל מוסדר בחוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981, והגוף המוציא אותו אל הפועל הוא השירות למען הילד (להלן השירות). השירות מדרג את הפונים המבקשים לאמץ ואת הילדים המועמדים לאימוץ ומתאים ביניהם בתהליך ממושך, שלבסוף נחתם בבית המשפט בצו אימוץ. השיקולים המשפיעים על תהליכי הדירוג וההתאמה, המחברים זרים למשפחות, עומדים בלב המאמר.

מאמר זה מבקש להשיב על השאלה כיצד מעוצבים תהליכי הדירוג וההתאמה באימוץ בישראל. חוק האימוץ קובע מי יכול לאמץ (איש ואשתו יחד, למעט במקרים חריגים) ומי יכול להיות מאומץ (מי שטרם מלאו לו 18). החוק עוסק באופן מצומצם ביותר בתהליך ההתאמה בין מאמץ למאומץ (הוא דורש פער גילים מסוים והשתייכות לאותה הדת) ונוטה

* עינת גלבווע-אופנהיים, דוקטורנטית בתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. אני מודה מקרב לב למנחותים שלי, ד"ר עמל זיו ופרופ' מיה לביא-אג'אי, על הליווי, האמון והתמיכה, וכן לסוקרת האנונימית – על קריאות חוזרות ונשנות ועל הערותיה המועילות.

להשאיר את ההחלטות בעניין בידי הדרג המקצועי בשירות (גרוס, 2016). תהליכי הדירוג וההתאמה מעוצבים כנוהל פנימי בשירות, המבוסס על פרשנות מסוימת של חוק האימוץ. תרומתו המרכזית של מחקר זה בכך שהוא בוחן את עמדות השירות בנוגע להתאמה בין ילדים למאמציהם בישראל ומנתח אותן ואת ההצדקות המשמשות בתהליכי האימוץ.

בחינה זו חשובה לאור מרכזיותו של השירות למען הילד בתהליך האימוץ בישראל. מבחינה תיאורטית, מאמר זה יוצא ממאמרו של צילי דגן וטליה פישר (2016), המשווה תיאורטית בין הסחרה הנוצרת מתוך רגולציה, של אימוץ ילדים בישראל במקרה זה, ובין הסחרה שהיא תוצר של כלכלת שוק, כגון סחר בילדים. המאמר הנוכחי בוחן את האפליות שהרגולציה מכוננת, את הדרכים שבהן היא גלויה ומוסתרת, את ההצדקות שנוצרו לה ואת תפקידה. בכך ממשיך המאמר גם מחקרים קודמים שעסקו באפליות ספציפיות בתהליך האימוץ – אפליית רווקות (הקר, 2005), אפליית זוגות חד-מיניים (טריגר, 2006; טריגר ומאסס, 2016) ואפליה על רקע השתייכות דתית (The Open University of Israel, 2013; Karayanni, 2010). המאמר מרחיב בנושא של מסירת ילדים ממוצא אתיופי דרך התור המקוצר והכללתם בקטגוריה של צרכים מיוחדים, ובכך מוסיף לאפליות השונות גם גזענות מוסדית. גזענות מוסדית "פועלת מכוחן של רגולציות מבחינות היוצרות היררכיות, לכאורה שלא מתוך כוונה גזעית מפורשת" (Drake, 1987; אצל גודמן, 2008), ונועדה ליצור פערי כוחות בין קבוצות ולשמר אותם (גודמן, 2008).

המאמר מעמיד אפליות אלו בהקשר רחב: ניתוח של מסמכים, וכן של התבטאויות של בכירות בשירות בנושא ההשמה באימוץ, מאפשר לבחון את ההנמקות הניתנות בשירות לאפליות שונות; התמונה המתקבלת מאפשרת דיון מעמיק בתפיסת העולם הפנים-ארגונית בשירות למען הילד, המעצבת את תחום האימוץ בישראל.

רקע

אימוץ בישראל

בשנת 1960 הוסדר לראשונה אימוץ ילדים בישראל בחוק (חוק אימוץ ילדים, תש"ך-1960). החוק נועד להסדיר אימוצים ולמנוע סחר בילדים. הצעת החוק נוסחה כך שהחוק ייחלץ מתחום הדין האישי (שחל על האזרחים בהתאם לדת שהם משתייכים אליה) ויהיה בעל מעמד של דין טריטוריאלי (המוחל על כל האזרחים בטריטוריה באופן שווה). כמו כן, ההצעה העמידה במרכזה את טובת הילד. במהלך הדיונים בהצעת החוק שונה הנוסח המקורי מחשש להוצאת ילדים יהודיים לשמד, כלומר, המרת דתם ומסירתם לאימוץ במשפחות לא יהודיות (דברי ימי הכנסת, 1959; The Open University of Israel, 2013; Karayanni, 2010). מאז, לחקיקה בתחום האימוץ יש חלק בכינון גבולות הקבוצה האתנית-דתית: חוק האימוץ מחייב שהמאמץ יהיה בן דתו של המאומץ.¹ ילדים שיש לגייר לשם אימוצם כחוק נמסרים לאימוץ למשפחות שיכולות לעמוד ברף הנדרש לגיור.²

1 חוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981 קובע כי "אין מאמץ אלא בן דתו של המאומץ" ומרופף מעט את ההחלטה הקשה הזאת בתיקון מס' 4 לחוק (תשנ"ח-1997), העוסק באימוץ חו"ל בלבד.

2 החוק דורש התאמה דתית, אך בשנת 2005 הנחה בית המשפט את רשויות הרווחה שלא להתנות

בשנת 1981 נחקק חוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981. לפי מילי מאסס (2009-2010), הניסוח החדש של החוק נועד בעיקרו לפתור מצבים שבהם הורים לא נתנו הסכמתם לאימוץ. מאז חקיקתו, הוכנסו בחוק שינויים מצומצמים בלבד. בשנת 2007 נתבקשה ועדת גרוס, בראשות השופט יהושע גרוס, לבחון את "הצורך בתיקוני חקיקה ושינוי מדיניות" (גרוס, 2016, עמ' 10). לדוח הוועדה, שפורסם בשנת 2016, צורפה הצעת חוק שכללה התייחסויות לצרכים שונים שעלו מאז נחקק חוק האימוץ בשנת 1981: תמיכה במשפחות המאמצות לאחר האימוץ, מעבר חלקי לאימוץ "פתוח" (שבו נשמר קשר כלשהו עם המשפחה הביולוגית) ואימוץ בידי אימהות יחידניות. חברי הוועדה נחלקו בשאלת האימוץ בידי זוגות חד-מיניים, והעבירו את ההכרעה בנושא לידי שרת המשפטים איילת שקד ושר הרווחה חיים כץ (ירון, 2016). משרד הרווחה התנגד בתחילה, ולאחר מחאה ציבורית הסיר את התנגדותו, אך דרש חקיקה בנושא בעל "השלכות חברתיות כה משמעותיות" (וודג', 2017). מאז, החוק של 1981 לא עודכן על פי המלצות הוועדה, והשירות מיישם כמה מהמלצות הדוח ללא שינוי בלשון החוק, בעיקר בתחום של אימוץ "פתוח" (גרוס, 2016; סגל ואחרות, 2020).

חוק האימוץ מגדיר כי דרך המלך היא אימוץ בידי זוג הטרונומטיבי נשוי ("איש ואשתו יחד"). לצד זאת, החוק מאפשר אימוץ בידי יחידים כאשר מדובר בבן-זוג של הורה או באימוץ על ידי קרוב משפחה רווק (חוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981, סעיף 3: כשירות המאמץ). החוק משיב לשאלה מאילו סייגים עומדת לבית המשפט הסמכות לסטות משיקולים של טובת הילד: קרבת משפחה (סעיף 3 לחוק) וכן פער הגילים בין מאמץ למאומץ (סעיף 25 לחוק מחייב פער של 18 שנים לפחות בין המאמץ למאומץ).

סעיפים אלו נחקקו יחדיו, ואין מדובר בתיקון מאוחר לחוק. החוק נוסח כך שבנסיבות מסוימות שיקולים של טובת המאומץ יגברו על דרישת החוק לאימוץ בידי "איש ואשתו" בלבד. כלומר, בזמן ההתאמה בין מאמץ למאומץ, שיקולים של טובת הילד עשויים להכפיף מעט את דרישות החוק מן המועמדים לאמץ. בהתבסס על כך, הפרשנות שהתקבלה לחוק האימוץ בשירות גורסת שלאחר מסירת הילדים הרצויים לזוגות נשואים העומדים בקריטריונים הנדרשים, טובת הילדים הנותרים היא לגדול במשפחה, גם אם המאמצים אינם עונים לקנה המידה הנורמטיבי שקבע החוק (הקר, 2005). לכן, המבקשים לאמץ הפונים לשירות יכולים לקבל אחת משלוש תשובות: מתאימים לאמץ; מתאימים לאמץ, אך יכולים לקבל רק ילד מרשימת צרכים מיוחדים; אינם מתאימים לאמץ כלל.

אך מהי רשימת צרכים מיוחדים? השירות מדווח כי ילדים שנמסרים לאימוץ בישראל מתחלקים לשתי קבוצות, לפי גילם ומצבם: ילדים עד גיל שנתיים ללא צרכים מיוחדים, וילדים עם צרכים מיוחדים (ובכלל זה כל הילדים מעל גיל שנתיים וילדים מתחת לגיל שנתיים עם צרכים מיוחדים) (בן-דרור, 1994; גורבטוב ובן משה, 2009). בשנים האחרונות עלה משך ההמתנה לאימוץ תינוק מן הקבוצה הראשונה, והוא עומד כעת על שבע שנים (סגל ואחרות, 2020).

על פניו, נראה כי פרשנות החוק בשירות יצרה נוהל שלפיו אם אישה רווקה, למשל, תבקש לאמץ ילד, השירות ייצור עבורה התאמה של "פגום לפגומה". מבקשים לאמץ

הנחשבים "פגומים" הם, למשל, מי שאינם עומדים בקריטריונים שקבע החוק להבדל הגילים, רווקות וזוגות חד-מיניים. להם יותאמו ילדים "פגומים" מרשימת הצרכים המיוחדים, הנמסרים דרך התור המקוצר (גלבוץ-אופנהיים, 2019; הקר, 2005; טריגר ומאסס, 2016; שורק וניג'ם-אכתיילאת, 2012). תיאור זה יבחן לעומק בהמשך.

אפיון מאמצים ראויים וההתאמה בין מועמדים לאמץ ובין ילד המועמד לאימוץ אינם נעשים משיקולים של טובת המאמצים. במרכז התהליך עומדים הילד המועמד לאימוץ וטובתו (חוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981, סעיף ב1). בעשורים האחרונים חל שינוי עמוק בתפיסה של טובת הילד. בעקבות החתימה על האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד (1989, נחתמה בישראל בשנת 1991), החל מעבר מעיסוק בטובת הילד לעיסוק בזכויות הילד. האמנה מעמידה תפיסה רחבה של זכויות הילד (מורג, 2010), ואת העיסוק בטובת הילד יש להבין בהקשר זה. בהתאמה, גם ביקורות על השירות עוסקות בהתייחסותו לטובת הילד. למשל, צבי טריגר ומילי מאסס טענו שביצירת ההתאמה בין מבקשים לאמץ ובין מועמדים לאימוץ, "אמת המידה הנורמטיבית לגבי ההעדפה המינית והסטטוס האישי של המועמדים לאימוץ מהווה שיקול בעל עדיפות עליונה, ולא טובת הילד" (טריגר ומאסס, 2016, עמ' 455). לדבריהם, טובת הילד ותפיסות נורמטיביות של הורים ומשפחה מתחרות זו בזו, וההכרעה היא לטובת התפיסה הנורמטיבית, המנוגדת לטובת הילד. כך גם ביקורת החוק: בביקורתו על חוק האימוץ, מיכאיל קרייני (Karayanni, 2010) מראה שהחוק המחייב אימוץ פנים-דתי אינו עולה בקנה אחד עם טובת הילד. בעיניו, תפיסות נורמטיביות חברתיות בסיסיות (grand norms) מתבטאות ב"הגמוניה ידידותית" – הגמוניה ללא כוונה רעה, המבטאת את רחשי הלב של רוב הציבור אך פוגעת במיעוטים. לדברי קרייני, החוק מקבל את התפיסה החברתית המחייבת הפרדה דתית ומחזק אותה. כלומר, בעיני קרייני אין מדובר בהתנגשות בין תפיסות מנוגדות, אלא בכוחן של נורמות חברתיות לעצב את פרשנותה של טובת הילד בחוק.

מצד המבקשים לאמץ, שני מושגי רקע חשובים הם הזכות להורות ורישיון הורות; מושגים אלו משמשים בשיחים שונים – הזכות להורות מעוגנת בשיח הזכויות, ואילו רישיון הורות מבטא ניתוח ביקורתי. הזכות להורות, המגדירה את זכותם של אנשים להיעשות הורים, היא זכות טבעית ובסיסית, שהמדינה אינה מתערבת בה בדרך כלל; היא עומדת לכל אדם המסוגל להיעשות הורה, ונשללת במקרים קיצוניים בלבד. הדיון בה מגדיר מהם חובות ההורים ומתחם את גבולות ההגדרה – כלומר, קובע ממי המדינה מפקיעה זכות זו. ואולם במקרים של הורות באמצעות טיפולי פריון, אימוץ או פונדקאות מעמידה המדינה רף גבוה יותר, "רישיון הורות", שנדרשים לו המבקשים להיעשות הורים בחסות המדינה (טריגר, 2006). הדרישות לקבלת "רישיון הורות" משתנות מתחום לתחום (טיפולי פריון, פונדקאות או אימוץ), וכל תחום מציב למבקשים קריטריונים וגבולות משלו.³ לגבי אימוץ,

3 למשל ביחס לנשים רווקות: במהלך השנים הושווה בחוק מעמדן בפנייה לטיפולי פריון ובפנייה לפונדקאות, בתנאי שיעשה שימוש בביצית של המבקשת. עם זאת, כאשר אין קשר גנטי, למשל כאשר נדרשת תרומת ביצית בפונדקאות או לחלופין באימוץ, מעמדה של הרווקה מעורער. אין היא זכאית להיעזר בפונדקאות המשלבת תרומת ביצית, ובאימוץ פתוח בפניה רק מסלול האימוץ לילדים גדולים או עם צרכים מיוחדים. ראו הקר, 2005; חוק הסכמים לנשיאת עוברים תשנ"ו-1996, ותיקון מס' 2 לחוק משנת 2018.

לפי השירות, באימוץ פנים־ארצי בישראל על המאמצים להיות: זוג נשוי, המתגוררים יחד שנתיים לפחות; שפער הגילאים בינם ובין המאומצת אינו עולה על 43 שנה ואינו פחות מ־18 שנה; בעלי 12 שנות לימוד לפחות; בעלי הכנסה קבועה ויכולת לפרנס, ותנאי מגורים הכוללים יכולת להציע לילד חדר משלו; ללא עבירות פליליות נגד קטינים, עבירות מין או אלימות; בריאים פיזית ונפשית; בעלי תפקוד משפחתי וזוגי תקין, תפקוד חברתי תקין, ופתיחות ויכולת להתמודד עם האימוץ (משרד הרווחה והביטחון החברתי, ל"ת). מחקרים בתחום מצביעים על כך שבדירוג המבקשים לאמץ, המדינה מעדיפה בעלי אזרחות ישראלית (דגן ופישר, 2016) וזוגות הטרוסקסואליים הטרונורמטיביים הנשואים כחוק (טריגר ומאסס, 2016). מבין הדרישות מתבלטות הדרישות ל־12 שנות לימוד וליכולת לספק לילד חדר משלו – אלה מעמידות רף סוציו־אקונומי גבוה ביותר. הדרישה לתפקוד משפחתי, זוגי וחברתי תקין מעורפלת למדי. המבקשים לאמץ עוברים הערכה פסיכולוגית הכוללת מדדים אישיים וזוגיים. שיטת ההערכה פותחה על ידי דורית נוי־שרב בשנות השמונים (נוי־שרב, 1996), ומאז לא תוקפה ולא נחקרה באופן שיטתי.

הסחרה באימוץ

התפיסה החברתית של הורות משפיעה על עיצוב ההורות בחברות שונות, וערכם של ילדים משתנה מחברה לחברה ומתקופה לתקופה לפי התפיסה התרבותית המשתנה של הילדות. בחברה הישראלית מיוחס לילדים ולהורות ערך עצום (Fogiel-Bijaoui & Rutlinger-Reiner, 2013), וההגדרות הנורמטיביות, המגדירות מיהו ילד רצוי, מצומצמות יחסית (השילוני־דולב, 2004). ויויאנה זליזר (Zelizer, 1994) עסקה בשינוי בתפיסת הילד והילדות במפנה המאה ה־20 ובהשפעתה של תפיסה זו על תחום האימוץ. לדבריה, במאה ה־19 ילדים אומצו כדי לשמש כוח עבודה זול, ולכן עיקר הביקוש היה לאימוץ ילדים גדולים. במאה ה־20 השתנה מעמד הילד השתנה והפך למקודש (sacred): הילד הפך חסר תועלת מבחינה כלכלית ובעל ערך עצום מבחינה רגשית (useless and priceless). בעקבות זאת זינק הביקוש לאימוץ תינוקות, והאטרקטיביות נקבעה לפי מאפיינים רגשיים ("כעת מוכרי ילדים החלו למכור את חמידותו של התינוק ואת יופיו", כותבת זליזר בעמ' 210). המעבר לאימוץ המבוסס על תפיסת הילד כבעל ערך רגשי הוביל לתוצאה הפרדוקסלית של הסחרה עמוקה יותר של חיי ילדים.

שאלת ההסחרה באימוץ בישראל נידונה במאמרו של צילי דגן וטליה פישר, שעסקו תיאורטית בהשלכות הממסחרות של הרגולציה על האימוץ הפנים־ארצי בישראל: "הרגולציה של האימוץ 'ממסחרת' את הילדים העומדים לאימוץ, את ההורים המועמדים לאמץ, את ההורים הביולוגיים ואת מרקם היחסים שבין הורים לילדים" (דגן ופישר, 2016, עמ' 94). לטענתן, לקריטריונים הממיינים (אלה שלפיהם מסווגים הילדים והמועמדים לאמץ) יש אפקטים שהשלכותיהם דומות להשלכות השוק. כלומר, הצורך של המערכת להסדיר את התהליך יוצר סיווג, והסיווג קובע ערך.

שתי הבחנות חשובות בנוגע לקביעת הערך עולות ממאמרו של דגן ופישר. ראשית, הן מתבססות על התיאוריה הפלורליסטית של אליזבת אנדרסון, שלפיה אחת התוצאות המשחיתות של ההסחרה נובעת מ"ההנחה המובלעת במנגנון התמחרות של השוק, שלפיה

כל צורות ההערכה ניתנות להמרה לסולם אחיד, כמתחייב מהצורך בחישוב העלות והתועלת" (דגן ופישר, 2016, עמ' 103). אנדרסון גורסת שבניגוד לכך, חשוב לשמר תפיסה פלורליסטית של "טוב", המאפשרת ריבוי סולמות הערכה ואופני מדידה. ריבוי סולמות ההערכה נחוץ כדי לקיים "רפרטואר אפקטיבי של אפשרויות בחירה" (דגן ופישר, 2016, עמ' 104), וצמצום מוביל לתפיסה מרודדת של ערך המשאבים – הנמדדים על פני סולם אחד בלבד ומושויים זה לזה.

שנית, על הבעייתיות שבצמצום אופני ההערכה לסולם אחיד, מוניסטי, שאנדרסון מצביעה עליה, מוסיפות דגן ופישר שהצורך להעריך משאבים ולמקם אותם על פני סולם מוניסטי גורר אימוץ של קריטריונים מדידים וניתנים לאימות (דגן ופישר, 2016). כלומר, ההסכרה בהקשר של רגולציה כוללת את עצם הסיווג, המעמיד טובים שונים על פני סולם היררכי אחד וקובע להם ערך מרודד. הצורך להשוות ביניהם מביא לאימוץ קריטריונים מדידים וניתנים לאימות. עיצוב הקריטריונים טעון ופוליטי, שכן תהליך יצירת המשפחה באימוץ מושפע משיקולים תרבותיים מקומיים (Ali, 2014; Karayanni, 2010).

מאמר זה עוסק בשיקולים ליצירת משפחה באימוץ, כפי שהם משתקפים בטפסים ובמסמכים שהפיק השירות למען הילד ובמקורות המביאים מדברי בכירותיו. דגן ופישר (2016) הראו כיצד הרגולציה של האימוץ מאפשרת קביעת ערך, והמאמר מצביע על הדרכים שבהן קביעת הערך חלחלה למסמכי השירות ולדבריהן של הבכירות בשירות. בכך הוא מאשש את הניתוח התיאורטי של דגן ופישר: על אף הנטייה לראות ברגולציה מנגנון המבטל הסכרה, המאמר מציג את הקשר ההדוק הקיים בין רגולציה להסכרה בשירות למען הילד. בחינת הדירוג וההתאמה באימוץ מתוך התבוננות בשאלת ההסכרה מאירה על הדפוסים הנורמטיביים שלפיהם מעוצבים בשירות הורות, ילדות ומשפחה.

שיטת המחקר

כדי להתחקות אחר הפרשנות הנהוגה בשירות לחוק האימוץ, אציג ואתח שלושה כלי סיווג הנזכרים בהקשר של תהליכי הדירוג וההתאמה באימוץ: טופס נכונות, המחולק למועמדים לאמץ בסיום תהליך ההכנה לאימוץ; הקטגוריה צרכים מיוחדים, הנזכרת במסמכים שהשירות מפיק; והתור המקוצר (לעומת "התור הרגיל"), או "התור לילדים גדולים", המיועד, לפי השירות, לאפשר אימוץ גם לאלה שאינם עונים לקריטריונים שקבע החוק, וכן לאפשר את קיצור זמן ההמתנה לאימוץ עבור מי שעונים לקריטריונים אלו. כלי הסיווג הראשון, טופס הנכונות, נעלם כמעט לחלוטין מעיני הציבור, אך שני האחרים – הכלים של צרכים מיוחדים ותור מקוצר – זכו מפעם לפעם להתייחסות בתקשורת. לשם ניתוח הקטגוריה צרכים מיוחדים בשירות, אסקור ואתח את סוגיית הכללתם של ילדים יהודים ממוצא אתיופי בקטגוריה זו.

חומרי המחקר כוללים טפסים ומסמכים שהפיק השירות למען הילד וכן מקורות המביאים מדברי בכירותיו: ספרים העוסקים בדיני משפחה, דיונים משפטיים, קטעי עיתונות, מאמרים, הרצאות ופרוטוקולים המתעדים פעילות ועדות בכנסת. כדי להגיע למקורות אלו חיפשתי מסמכים בספרות המקצועית, במאגר "עיתונות יהודית היסטורית", באתר הכנסת וברשת, בחיפוש גוגל של מילות מפתח הקשורות באימוץ (אימוץ ילדים;

התאמה באימוץ; השירות למען הילד) וכן בחיפוש שמות הבכירות שנזכרו במקורות השונים בגוגל⁴ בכל מסמך שמצאתי, חיפשתי את דברי בכירות השירות בנושא הדירוג וההתאמה באימוץ. מצאתי מקורות רלוונטיים משנת 1985 ואילך. לאחר ניפוי ראשוני, נותרו בידי 44 מקורות שמתארים – ישירות או בעקיפין – את תהליך ההתאמה באימוץ ואת השיקולים לו.

גם לאחר הגדרתם באופן רחב כל כך, התברר כי חומרי המחקר מצומצמים למדי. משום כך בחרתי להשתמש בגישה קונבנציונלית לניתוח תוכן (conventional approach to content analysis), המשתמשת על פי רוב למחקר שמטרתו לתאר תופעות (Hsieh & Shannon, 2005). בגישה זו, על החוקרת לשקוע במידע ולאפשר לתובנות חדשות לצוף (Shannon, 2005; Kondracki et al., 2002; Hsieh & Shannon, 2005). ניתוח זה הוביל אותי להצביע על הפער שבין הגדרת הקטגוריה צרכים מיוחדים ובין התוכן שלה בשירות למען הילד, וכן לנתח את הקטגוריות השונות בטופס הנכונות, שלכאורה הן ניטרליות, אך למעשה הן מבטאות תפיסת עולם נורמטיבית של ילדות, הורות ומשפחה.

מתוך כל אלה אבקש להציג תמונה ברורה ככל האפשר של הדירוג וההתאמה באימוץ, הנימוקים להם ותפיסת העולם הנורמטיבית הפנים־ארגונית העולה מהם. המחקר ממשיך מחקר קודם שלי (גלבער־אופנהיים, 2019) ונערך בשנים 2019–2021. מתודולוגית, גישה זו מאפשרת ניתוח דיאכרוני המלמד על שינויים שחלו במהלך השנים, ומגוון המקורות מאפשר להביא קולות שונים העולים מן השירות למען הילד, בהקשריהם השונים. המחקר עוסק באימוץ פנים־ארצי בלבד.

ממצאים

פרק זה מנתח את תפיסת העולם הנורמטיבית הפנים־ארגונית בשירות, באמצעות בחינה של שלושת הכלים המסווגים: טופס הנכונות, צרכים מיוחדים והתור המקוצר. הדיון בטופס הנכונות יתמקד בהסחרת הילדים המועמדים לאימוץ ובהנחות העומדות בבסיס קביעת הערך. הדיון בקטגוריית צרכים מיוחדים יאפיין את השימוש הייחודי בה בשירות, יראה כיצד בפועל קטגוריה זו נטענת בתוכן שונה מזה ששמה מעיד עליה ועוסק בסיבות לכך. בהקשר זה אעסוק בהכללת ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה צרכים מיוחדים ובנימוקים לכך. לבסוף, הדיון בתור המקוצר יעסוק בניתוח קביעת הערך למבקשים לאמץ ובדרך שבה השירות משתמש בקביעת הערך כדי ליצור ביקוש מקומי באימוץ, וכן בהיררכיה הנורמטיבית שהשירות מעמיד.

טופס נכונות: הסחרה

בתהליך האימוץ, המבקשים לאמץ עוברים אבחון פסיכולוגי במכון חיצוני ואבחון פסיכו־סוציאלי פרטני על ידי עובדת סוציאלית לפי חוק האימוץ. הם נדרשים להציג תעודת יושר

4 מלאכה זו הצריכה ניפוי, שכן בשנים האחרונות סבלו עובדות סוציאליות בשירות מביוש (שימינג) ברשת. ראו סגל ואחרות, 2020.

מהמשטרה (סגל ואחרות, 2020) ולעמוד בקריטריונים רפואיים, חברתיים וכלכליים גבוהים. מבקשים לאמץ שעברו את תהליך ההכנה יוזמנו לסדנת הכנה לאימוץ. לאחר הסדנה מתחילה תקופת ההמתנה לשיחת הטלפון המיוחלת שתבשר על הילד. המיועדים לאימוץ. מעט קודם לכן, בסיום סדנת ההכנה, מקבלים המשתתפים את טופס "נכונות המועמדים לאמץ". טופס זה נוסח ומופץ על ידי השירות, וכמה מסעיפיו מתייחסים לאלמנטים חוקיים. המבקשים לאמץ נדרשים למלא אותו בביתם ולהשיבו לשירות. חשיבותו של הטופס מוזכרת בסדנאות ההכנה לאימוץ. בסדנה מובהר שזמן ההמתנה לילד ממושך, ושהילדים המועמדים לאימוץ לא יוכלו למלא את מקומו של הילד הביולוגי הנכסף, משום שאימוץ דורש התייחסות מיוחדת, ויתרה מזו, משום שילדים הנמסרים לאימוץ אין סיפורי רקע נורמטיביים (גלבע־אופנהיים, 2019).

בטופס, המשמש גם כיום,⁵ מסמנים המבקשים לאמץ עם אילו מאפיינים יסכימו להתמודד באימוץ. הוא מציג רשימה של מאפיינים, רובם מנוסחים כחריגים וכשליליים. כל סימון בטופס יכול לקצר את זמן ההמתנה לילד, אך גם להרחיק את המאמצים מהיכולת להגשים משפחה נורמטיבית. נראה כי הטופס הוא הכלי המסווג המרכזי הפעיל בתחום האימוץ. כלי שלא עמד לביקורת ציבורית כלל.

הטופס נפתח בהצהרת הסתייגות: "מדובר בטופס נכונות ראשוני בלבד אשר יסייע בבחירת ילד שיוצע למשפחה, אולם מובהר כי בפועל יוצעו הילדים הפנויים לאימוץ". למבקשים לאמץ עומדת הזכות לסרב לאמץ ילד שהוצע להם, והם רשאים להתייעץ עם גורמים מקצועיים בטרם יגבשו עמדתם (כך בטופס).

המועמדים נדרשים למלא בטופס פרטים אישיים לגבי עיסוק, דת ואורח חיים. הסעיף העוסק באורח חיים עניינו אורח חיים דתי, מסורתי או חילוני, אפיון המשמש להתאמה תרבותית – לדוגמה, מציאת משפחה מאמצת בעלת רקע דתי דומה. לאחר סעיף נוסף, פתוח, "אפיונים של המועמדים לאמץ", עובר הטופס להתמקד בנכונות המועמדים לאמץ ביחס למאפייני הילדים המועמדים לאימוץ.

הקריטריון הפותח מנוסח באופן ניטרלי: מין הילד ("אין העדפה לבן או לבת / רק בן / רק בת"). זהו ניסוח מעניין, משום שבישראל יש העדפה ברורה לאימוץ בנים.⁶ הניסוח הניטרלי של הקריטריון מלמד שניסוח הקריטריונים אינו מבוסס על הביקוש בפועל (העדפות המאמצים), משום שלמרות ההעדפה הברורה לאימוץ בנים, הטופס אינו מבטא העדפה זו או מתנגד לה. מכך אפשר להסיק כי הניסוחים השליליים המופיעים בהמשך הטופס אינם מבוססים בהכרח על הביקוש בפועל, אלא על תפיסות נורמטיביות לגבי ילדים ראויים באימוץ.

הקריטריון הבא מנוסח כך שברור מהי האפשרות השלילית: מספר ילדים ("מבקשים ילד אחד בלבד / מוכנים לקבל יותר מילד אחד [אחים]") (ההדגשות שלי). לאחריו מופיע

5 את הטופס שבידי קיבלו מועמדים לאמץ בסדנת הכנה לאימוץ בחודש יוני 2019. הטופס משמש בנוסח הזה שנים ארוכות, והוא מצורף בנספח למאמר.

6 בישראל קיים פער בין הביקוש לאימוץ בנים ובין הביקוש לאימוץ בנות. בשנים 2013-2018 אומצו בישראל 280 בנים ו-252 בנות. המגמה דומה גם כשישראלים מאמצים בחו"ל: באותן שנים אומצו בחו"ל 105 בנים ו-71 בנות (התנועה לחופש המידע, 2018). גם בשאלה של בחירת מין הילוד נראה כי יש העדפה מסימת בישראל ללידת בנים (השילוני־דולב ואחרות, 2014).

הקריטריון גיל הילד. קריטריון זה מנוסח באופן פתוח ("נכונות לבחון אפשרות אימוץ ילד בטווח הגילים ____"). הטופס אינו מציין כי ילדים בני למעלה משנתיים מוגדרים בשירות כ"ילדים עם צרכים מיוחדים" ואמורים להימסר דרך התור המקוצר. בהמשך מתמקד הטופס במאפייני הילד. הניסוח כולו ממוסגר באופן שלילי – "נכונות לבחון אפשרות של קבלת ילד –":

- עם בעיה רפואית ואיחור התפתחותי
- עם שוני חיצוני (צבע עור כהה, מבנה פנים)
- במצב משפטי פתוח (שטרם הוכרז בר אימוץ)
- שיהיה צורך בהמשך קשר עם: אחיו / הוריו / בני משפחה אחרים, משפחה אומנת
- שידוע שעבר התעללות מינית / פיזית
- נכונות להמרת דת

הטופס מערב סוגיות משפטיות – ילד שטרם הוכרז בר אימוץ והמרת דת, המעכבות את תהליך האימוץ מסיבות חוקיות – עם סוגיות אחרות, רפואיות וחברתיות, וממסגר את כולן באופן שלילי. כדאי לתת את הדעת על הניסוח השלילי ביחס למוצא, שאינו עוסק בחוסר דמיון במראה באופן ניטרלי, אלא מגדיר את גון העור הכהה או תווי הפנים המלוכסנים (לכך מכוון הקריטריון "מבנה פנים") כחריגים וכבעלי ערך שלילי. ההתייחסות השלילית לשמירת קשר עם משפחת המוצא מנוגדת לדברי ועדת גרוס (גרוס, 2016; סגל ואחרות, 2020), ותואמת תפיסה של משפחה כיחידה סגורה ועצמאית. בקצרה, הטופס מעמיד קריטריונים של חריגות ומציג אותם באור שלילי, וכך מסמן מהו הרצוי.

הניסוח השלילי לאורך הטופס מראה כי ההסחרה וקביעת הערך מאורגנות על פי שלוש הנחות: המבקשים לאמץ צריכים לקבל ילד התואם לרצונותיהם כדי שהאימוץ יצלח (ולשם כך נדרש הטופס); המבקשים לאמץ מעוניינים ליצור לעצמם משפחה נורמטיבית ככל האפשר (שונות מוצגת באופן שלילי); הקריטריונים הקובעים שייכות או אחרות זהים עבור המבקשים כולם (לדוגמה, גון עור כהה – הניסוח מניח שעבור כל המבקשים לאמץ גון העור הוא גורם משמעותי בקביעת דמיון או אחרות, ומעבר לכך – שכל המבקשים לאמץ "לבנים"). שלוש הנחות אלו, ובייחוד השלישית, מעידות על קיומו של סולם מוניסטי לקביעת ערך, שהוא ממאפייני היסוד של הסחרה לפי אנדרסון (אצל דגן ופישר, 2016), הנוצרת מתוך רגולציה. הקטגוריות בטופס, שמונות תכונות חריגות בילדים המועמדים לאימוץ, מעריכות את הילדים לפי סולם השוואה מוניסטי של טובים; הן מציעות קריטריונים מדידים וניתנים לאימות של חריגות, ויוצרות היררכיה בין התכונות.

בחלק הבא של הטופס נזכרים מאפייני משפחת המוצא. כאן נבחנת "נכונות לבחון אפשרות של קבלת ילד –":

- עם רקע משפחתי של ליקוי שכלי (כן / צד אחד / לא)
- עם רקע משפחתי של ליקוי נפשי (כן / צד אחד / לא)
- עם רקע משפחתי של התמכרות לסמים
- עם רקע משפחתי של התמכרות לאלכוהול
- שאחד מהוריו בן דת: נוצרי, מוסלמי, ערבי־נוצרי, ערבי־מוסלמי, חסר דת, אחר

ההנחות העומדות בבסיס הטופס ניכרות גם כאן. הניסוח מניח שהמבקשים לאמץ רוצים ליצור לעצמם משפחה נורמטיבית ככל האפשר, אך מניח שרצונם גמיש במידת מה. הנחה זו סבירה, בהתחשב בזמן ההמתנה הממושך לאימוץ.

ניסוח הטופס יוצר מהלך כפול: ראשית, הוא מגדיר קריטריונים ממיניים, ושנית, מעצם הכללתם בטופס ומניסוחם השלילי הוא מסמן אפשרויות אלו כפחותות בערכן. כדאי לשים לב לכך שבחלק האחרון בטופס, הניסוח "שאחד מהוריו בן דת: נוצרי, מוסלמי, ערבי-נוצרי, ערבי-מוסלמי, חסר דת, אחר" מניח כי המבקשים לאמץ הם יהודים, וביחס אליהם מגדיר אחרות דתית. ניסוחו של הטופס מלמד על הסחרה הנוצרת מתוך רגולציה ועל הקריטריונים הקובעים את ערכם של הילדים המועמדים לאימוץ.

בסקירת שני כלי הסיווג האחרים – הקטגוריה צרכים מיוחדים והתור המקוצר – אצביע על מהלך המופנה כלפי המבקשים לאמץ: כלים אלו משמשים לטשטוש האפליה כלפי מבקשים לאמץ המשתייכים לקבוצות מסוימות וליצירת ביקושים מקומיים, כלומר הם יוצרים ביקושים לאימוץ ילדים שלפי המדרג שעיצב השירות הם מבוקשים פחות.

"צרכים מיוחדים" בשירות למען הילד

פרק זה עוסק בשני מבין שלושת כלי הסיווג: הכללתם של ילדים מסוימים המועמדים לאימוץ בקטגוריה של צרכים מיוחדים. הפרק עוסק בייחודה של קטגוריה זו בשירות ובחלקה בתהליך ההסחרה. לצורך כך תידון השאלה מתי ובאילו נימוקים הוכללו בקטגוריה זו או הוצאו ממנה ילדים ממוצא אתיופי.

צרכים מיוחדים בחוק

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות, תשנ"ח-1998 מגדיר אדם עם מוגבלות: "אדם עם לקות פיסית, נפשית או שכלית לרבות קוגניטיבית, קבועה או זמנית, אשר בשלה מוגבל תפקודו באופן מהותי בתחום אחד או יותר מתחומי החיים העיקריים". הגדרה זו רחבה ביותר, והיא עוסקת בתיאור המצב (לקות מדיקלית) ובהשלכותיו (הגבלה משמעותית בתפקוד). דומה לה מאוד בניסוחה ההגדרה בחוק חינוך מיוחד, תשמ"ח-1988, העוסקת באוכלוסייה צעירה (3-21 שנים). ההגדרות האלה מפורשות בחוק, אך לעומתם הקטגוריה צרכים מיוחדים בשירות אינה מעוגנת בחוק, ולמעשה היא אוספת יחדיו שיקולים רפואיים, משפטיים וחברתיים תחת כותרת מדיקלית.

"צרכים מיוחדים" בשירות למען הילד

אימוץ ילדים בישראל הוסדר לראשונה בחוק אימוץ ילדים, תש"ך-1960, ובשנת 1981 הוא נוסח מחדש בחוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981. בשני הנוסחים החוק עוסק באופן מצומצם בתהליך ההתאמה בין מאמץ למאומץ (דורש פער גילים מסוים והשתייכות לאותה הדת) ונוטה להשאיר את ההחלטות בעניין בידי הדרג המקצועי בשירות (גרונס, 2016).

כך נוצר מצב שבו התשובה לשאלה מי נכלל בקטגוריה צרכים מיוחדים בשירות אינה כתובה בחוק, אינה מנוסחת כמדיניות רשמית ואינה נתונה לביקורת. במקורות העוסקים

בה, גם אם התפרסמו באותה תקופה, מופיעות גרסאות שונות (בן־דרור, 1994; מימון, 1994). לדיון משווה בשני מקורות אלו ובקטגוריה צרכים מיוחדים בשירות ראו גלבווער־אופנהיים, (2019).

בשנת 1989 התפרסמה במעריב ידיעה על אימוץ ילדים. הידיעה מתארת את מצב האימוץ בישראל: כ־600 משפחות ממתינות לאימוץ, מאה ילדים נמסרים מדי שנה וזמן ההמתנה עומד על חמש שנים. לא רק תינוקות בריאים נמסרים לאימוץ:

מדי שנה נמסרים בארץ לאימוץ גם ילדים שאינם תינוקות רכים. ב־1988 אומצו 90 ילדים עם צרכים מיוחדים, הנמסרים להורים שעברו את גבול גיל האימוץ – הורים שכבר אימצו שני תינוקות ואינם זכאים לעוד אחד; הורים ביולוגיים המעוניינים בילד נוסף; משפחות חד הוריות או אחרים המעוניינים לאמץ ילד גדול או ילד עם צרכים מיוחדים. על הילדים הגדולים יותר הנמסרים לאימוץ נמנים ילדים הסובלים מקשיים רגשיים עקב חסך הורי או טראומות שעברו בילדותם, תינוקות עם בעיה רפואית או נכות. (כצנלסון, 1989)

מן הכתבה אפשר להסיק כי בין המבקשים לאמץ יש הזכאים לקבל תינוק בריא – מבקשים שנמצאו מתאימים לפי חוק האימוץ (זוג נשוי, בגיל המתאים ומהשתייכות דתית מתאימה, וכיוצא באלה) ושאינן להם ילדים. אחרים יוכלו לאמץ ילד גדול או תינוק עם צרכים מיוחדים, כלומר ילדים עם קשיים רגשיים, בעיה רפואית או נכות. כלומר, ההבחנה בין ילדים הנכללים בקטגוריה צרכים מיוחדים ובין תינוקות "רגילים" מאפשרת למסור ילדים למבקשים לאמץ שאינם עונים לקריטריונים שקבע חוק האימוץ. כך פותח השירות בפני מבקשים אלו, שניסוח החוק כוון כך שיאמצו רק במקרים חריגים, דרך צרה – אימוץ ילדי הקטגוריה צרכים מיוחדים בלבד.

הבחנה זו מגיבה לדרישת החוק, המחייב את המאמצים לענות על קריטריונים מסוימים. אך היא גם מחזקת את הסחרת הילדים, משום שהיא מניחה ביקוש אחיד ונורמטיבי של תינוקות המאפשרים לחקות משפחה ביולוגית "רגילה". למרות שמה הטיפולי והממוקד בילדים, הקטגוריה צרכים מיוחדים בשירות אין עניינה טיפול או אבחון אלא סיווג והשמה. כדי לעקוב אחר השימוש בקטגוריה זו בשירות, אבחן את האופן שבו היא משמשת בהשמת ילדים ממוצא אתיופי.

הכללת ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה "צרכים מיוחדים" והוצאתם מקטגוריה זו

עולה השאלה מתי החלו ילדים ממוצא אתיופי להיכלל בקטגוריה צרכים מיוחדים. בשנת 1994 פורסם ספרו של אמנון בן־דרור בנושא דיני משפחה, ופירט את השימוש בקטגוריה זו בשירות:

אימוץ ילדים בעלי צרכים מיוחדים:

1. ילדים מעל גיל שנתיים, בעלי צרכים מיוחדים.
2. ילדים מתחת לגיל שנתיים, הסובלים מבעיה בריאותית, או נתונים בבעיה משפטית קשה.

3. אימוץ ילדים הלוקים בתסמונת דאון.
4. אימוץ ילדים בעלי מום.
5. אימוץ תינוקות אתיופים. (בן-דרור, 1994, עמ' 37-38. בציטוט הובאו ראשי הפרקים בלבד)

בהתחשב בכך שאימוץ של ילדים ממוצא אתיופי החל רק כעשור קודם לכן (גלבוץ-אופנהיים, 2019), אפשר להסיק שבעשור שקדם לשנת 1994 הוחלט בשירות להכליל ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה צרכים מיוחדים. הכללתם של ילדים הנתונים בבעיה משפטית וילדים ממוצא אתיופי ברשימה אחת מלמדת שהקטגוריה צרכים מיוחדים, שהיא במקורה הגדרה טיפולית, אינה ממוקדת בילדים אלא בביקוש לאמצים. קרוב לעשור לאחר מכן התפרסמה ב-Ynet כתבה שעסקה בעלייה בביקוש לאימוץ של ילדים ממוצא אתיופי. בכתבה נכתב שעל הכללתם בקטגוריה של צרכים מיוחדים הוחלט עקב הביקוש הנמוך לאמצים:

משרד הרווחה סיווגו אותם [כלומר ילדים ממוצא אתיופי] כ"ילדים בעלי צרכים מיוחדים" [...] בעיקר בשל חוסר הרצון שהביעו המשפחות הישראליות לאמצים. באופן סיווג זה, שויכו הילדים האתיופים ל"מסלול האימוץ הקצר" – מסלול שמאפשר למשפחות לאמץ ילד תוך פרק זמן קצר יחסית. (אדינו-אבבה ורגב, 2005)

כעת, נכתב, הביקוש עלה ומשרד הרווחה מוציא את הילדים מן הקטגוריה. אם כן, החרגת הילדים היהודים ממוצא אתיופי מנומקת בכתבה כעניין של ביקוש. נימוק זה חוזר באותה הכתבה בציטוט של אלה בלאס, שהייתה אז הממונה הארצית על שירותי האימוץ:

[לדבריה של בלאס] מאז עליית יהודי אתיופיה אומצו למעלה מ-100 תינוקות אתיופים בידי משפחות ישראליות. "בעבר נתקלנו בבעיה של אימוץ תינוקות ממוצא אתיופי, כי לא כל זוג רצה תינוק ממוצא אתיופי בשל עורו הכהה. גם משפחות כהות עור, ממוצא הודי למשל, לא היו תמיד מוכנות לקלוט ילדים אתיופים", אומרת בלאס. לדבריה, הפתיחות שחלה בשנים האחרונות בקרב משפחות ישראליות, והניסיון המוצלח של המשפחות הישראליות שקלטו ילדים אתיופים, בצירוף הרצון העז של משפחות חשוכות ילדים, הביאו לעלייה בביקוש לילדים. (אדינו-אבבה ורגב, 2005)

כשבלאס מביעה פליאה על שמשפחות כהות עור לא הביעו רצון לאמץ ילדים ממוצא אתיופי, היא מבטאת תפיסה נורמטיבית המבקשת להתאים בין מועמדים לאימוץ ובין מבקשים לאמץ באופן המחקה יצירת משפחה ביולוגית. חוסר הרצון לאמץ ילדים ממוצא אתיופי נתפס בציטוט כמצב בציבור הישראלי, שנוצר ללא קשר לקביעת ערך נמוך לילדים אלו בשירות. אולם באופן התואם את תהליכי ההסחרה שמתארות דגן ופישר (2016), הכתבה יוצרת את הרושם כי בשירות התגבשה הבנה שהכללת ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה של צרכים מיוחדים מגיבה לביקוש, אך גם יוצרת אותו. באותה כתבה מוסבר שהסיווג צרכים מיוחדים אמנם אפשר לאמץ את התינוקות דרך מסלול האימוץ הקצר, אך גם הטיל סטיגמה שפגעה ברצון לאמץ את הילדים, ולכן היה ביטולו הכרחי: "המשימה [איתור בית חם לתינוקות] לא היתה פשוטה. התינוקות האתיופיים בעלי הסיווג המרתיע:

ילדים בעלי צרכים מיוחדים, לא בדיוק משכו את הזוגות הישראלים. גורמים במשרד הרווחה מספרים כי הפעולה לשינוי הגדרתם של התינוקות האתיופיים היתה הכרחית" (אדינו־אבבה ורגב, 2005).

כדאי לתת את הדעת על כך שהמקור המעיד על התחלת הכללתם של ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה צרכים מיוחדים – ספרו של בן־דרור משנת 1994 – הוא ספר מקצועי שאינו פונה לקהל הרחב. אולם שנה לפני שהוכרז בעיתונות על הפסקת הכללתם של ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה הזאת, הנושא התפרסם – כנראה לראשונה – בעיתונות היומית, בכתבה שהתראיינה אליה בלאס עצמה: "במסגרת הקדמת תור אפשר לקבל תינוק במצב משפטי פתוח, תינוק עם רקע גנטי קשה, תינוק עם בעיות בריאות, תינוק לגיור, תינוק אתיופי ועוד" (קוטס־בר, 2004). כאמור, שנה לאחר מכן התראיינה בלאס והודיעה על הפסקת ההכללה בקטגוריה, בנימוק שהיא מרתיעה מלאמץ (אדינו־אבבה ורגב, 2005).

גילוי וכיסוי: האם הוסרה ההגדרה?

הכללתם של הילדים ממוצא אתיופי בקטגוריית צרכים מיוחדים הופסקה עקב הביקוש העולה, אך גם מתוך ההבנה שהיא מרתיעה מאמצים פוטנציאליים. ההכללה התייחסה ל"אתיופיות" כאל תכונה אינהרנטית, הגזיעה את הילדים וקבעה להם ערך נמוך, ובוטלה בעיקר מתוך מניע שיווקי – ההבנה שיהיה קל יותר למסור אותם ללא התייג. ואולם למרות ההכרזה על הפסקת ההכללה בקטגוריה, מחקרי שעסק באימהות מאמצות (גלבער־אופנהיים, 2019) העלה שהכללת הילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה צרכים מיוחדים, ותיאור מסירתם דרך התור המקוצר בפגישות הכנה עם מבקשים לאמץ, נמשכו לפחות עשור נוסף לאחר השינוי שהכתבה מתארת. על פי כתבתה של לי ירון, מדיניות זו נמשכה לפחות עד שנת 2017:

לבעלי המאפיינים המיוחדים היה תור נפרד לאימוץ – ביחד עם ילדים מעל גיל שנתיים [...]. במשרד הרווחה מסבירים כי לא עמד מאחורי מעשה זה מניע גזעני, כי אם היעדר הביקוש לילדים אתיופים – ולראיה, עם העלייה בביקוש זה, לפני כעשור, הם כבר לא היו חלק מאותה הגדרה. "שינינו את ההגדרות האלה בתוך השירות למען הילד לפני שנים" [...]. ואולם, עיון במסמכים רשמיים של השירות למען הילד, הזמינים באינטרנט, מגלה מצב מעט אחר. בסקירת השירותים החברתיים האחרונה של משרד הרווחה נכתב כי יש שתי קבוצות של ילדים הנמסרים לאימוץ בישראל, לפי גילם ומצבם: "תינוקות עד גיל שנתיים ללא מאפיינים ייחודיים, וילדים מגיל שנתיים ומעלה". בקבוצה השנייה נכללים, בין היתר גם "קטינים עם קשיי השמה אחרים". מה הם אותם קשיי השמה? בין השאר מוצא אתיופי. (ירון, 2017; וראו גם גלבער־אופנהיים, 2019)

ייתכן שההודעה לעיתונות (אדינו־אבבה ורגב, 2005) על ביטול הנוהל הפסול נועדה לאפשר את המשך קיומו של הנוהל ללא חשיפה לציבור. ללא ספק, החרגת מועמדים לאימוץ ממוצא אתיופי והכללתם בקטגוריה צרכים מיוחדים ראשיתה בביקוש נמוך, אך היא גם מפחיתה את ערכם וכך מפחיתה את הביקוש. במשך הזמן התגבשו בשירות למען הילד הצדקות לקביעת הערך הנמוך, ובהן אעסוק להלן.

אימוץ עם דגל: כיצד מנומקת הכללתם של ילדים ממוצא אתיופי בקטגוריה צרכים מיוחדים?

כהשלמה למאפייני השוק הקובעים ערך נמוך לילדים ממוצא אתיופי, נימוקים טיפוליים משמשים להצדקת קביעתו של הערך הנמוך הזה. הנימוק הטיפולי נוגע לצורך המיוחד של משפחה מאמצת המתמודדת עם תגובות הסביבה. המושג "אימוץ עם דגל", הנפוץ במסמכי השירות, מתאר מצב שבו הילד המאומץ אינו נראה כצאצא ביולוגי להוריו המאמצים: "[זהו] ביטוי מעולם המושגים של האימוץ המתאר אימוץ ילד בעל מאפיינים חיצוניים שונים מאלה של הוריו המאמצים, לדוגמה: אימוץ ילד שצבע עורו שונה מצבע עורם של הוריו" (הירשפלד וסגל, 2017, עמ' 105). הניסוח הטיפולי והניטרלי "אימוץ עם דגל", המתאר צורך מיוחד של המשפחה שקשור לנראות האימוץ – ואין זה משנה אם מדובר בילד בהיר עור במשפחה כהה או בילד כהה עור במשפחה בהירה – חוזר גם בדבריה של אביגיל סגל, עו"ס ראשית לחוק אימוץ:

מעבר לזה [הדרישה החוקית להתאמה דתית], אנחנו מנסים כשירות לשמר את התרבות שממנה הילד הגיע. או לשמר, את צבע העור, אם יש אפשרות כזאת. את אורח החיים, מנסים להיענות לבקשות של הורים. [מגיבה לשאלה מהקהל]: למה צבע העור? כי אם ילד בהיר יהיה במשפחה כהה אז זה אימוץ עם דגל... האימוץ הולך אתו מבלי שהוא מחליט אם לספר אותו או לא. (בטיפולנט קהילה מקצועית,

(2019)

תפיסה זו תואמת את שינוי העמדות בשירות, העובר באופן הדרגתי וחלקי מהגדרת הילד כילד עם צרכים מיוחדים להגדרת המשפחה כבעלת הצורך המיוחד (סגל ואחרות, 2020). אולם בניגוד להגדרה הטיפולית, שלפיה "אימוץ עם דגל" משווה בין ילד כהה עור שאומץ במשפחה בהירת עור ובין ילד בהיר עור שאומץ במשפחה כהה עור, טופס הנכונות אינו יוצר השוואה כזאת. הטופס אינו שואל אם המועמדים לאמץ יסכימו לאמץ ילד השונה מהם במראהו, אלא מתייחס ל"שוני חיצוני (צבע עור כהה, מבנה פנים) – כלומר הוא מתייחס לילדים כהי עור ומלוכסני עיניים כאל החרגי, האחר. מעבר לכך, דבריה של סגל מעידים על התפיסות הנורמטיביות המעצבות את תפיסת טובת הילד בשירות: התאמה תרבותית, דמיון בגון העור, שמירת אורח החיים – בכל אלה תועדף התאמה של המבקשים לאמץ. אפשר לתהות אם הניסוח בטופס הנכונות הוא שריד מהעבר הרחוק. כאמור, ניסוח המכליל ילדים כהי עור כ"בעלי קשיי השמה" ומסמן אותם כפחותי ערך נמשך לפחות עד שנת 2017 (גלבוץ-אופנהיים, 2019; ירון, 2017).

ולעצם ההגדרה "אימוץ עם דגל", האם בעיני השירות אימוץ ילד ממוצא אתיופי במשפחה ממוצא אחר אכן מורכב כל כך? האם אימוץ כזה אכן גובה מחיר כבד מן הילד וממשפחתו? התנהלותו של השירות במקרה מיוחד מערערת על התפיסה הטיפולית שלפיה מדובר באימוץ מורכב בהכרח. מדובר בעמדת השירות בתיק שנידון בבית המשפט העליון. תינוק שנוולד לאישה ממוצא אתיופי עם מחלה נפשית נמסר למשפחת אומנה בהירת עור לצורך אימוץ; בתהליך משפטי שהגיע לבג"ץ, נאבקה דודתו לקבלו לידיה. לבסוף, בנימוק

של טובת הילד, נשאר הילד בבית המשפחה האומנת ואומץ.⁷ לא אעמיק כאן בפרשה, אלא אעסוק בשאלת ההתייחסות לקושי המיוחד העולה באימוץ הילד בידי משפחתו האומנת. המקרה רלוונטי משום שהוא מקביל בין אימוץ זר בתוך המשפחה (אימוץ בידי הדודה שהילד אינו מכיר) ובין אימוץ זר מחוץ למשפחה ולעדה (אימוץ בידי משפחת האומנה, שאינה ממוצא אתיופי).

הקושי של הילד להתמודד עם הבדלי המוצא בינו ובין המאמצים חוזר ועולה במהלך הערעורים. לדוגמה, השופטת עדנה ארבל כותבת כך: "קשיים של הבדלי צבע, זהות [...] סביר ביותר שהילד הזה, אם יאומץ על ידי משפחת האומנה, ישאל שאלות אלה ביתר שאת. ברי שהוא יצטרך להתמודד עם היותו בן מאומץ, עם השונות, עם תרבות אחרת".⁸ גם בפסק הדין בבג"ץ, שקבע כי יש להותיר את הילד בבית האומנים אותו, השופטים עוסקים בכך בהרחבה. התייחסות המשנה לנשיא, השופטת מרים נאור, המספרת כיצד התייחסו לסוגיה נציגי השירות, מציגה תמונה שונה:

עוד התייחס השירות למען הילד לאימוץ בן לעדה האתיופית במשפחה שאינה מן העדה. השירות למען הילד ציין כי מניסיונו, הגורם הקובע את הצלחתו של אימוץ מסוג זה, הוא אופי ההתקשרות בין ההורים למאומץ, וככל שההורים המאמצים משכילים ליתן למאומץ תחושה כי הוא אהוב ומקובל, יש בכך כדי להתגבר על הקשיים. מנגד, הוסבר בתסקיר, אימוץ בתוך המשפחה הוא אימוץ מורכב מהרגיל, בו ההורה המאמץ נמצא בקונפליקט נאמנויות בין צרכיו של הילד לבין צרכי המבוגר, שהוא קרוב משפחתו של המאמץ.⁹

אם כן, השירות הציג במקרה זה טיעון שלפיו אימוץ ילד ממוצא אתיופי במשפחה ממוצא אחר אינו כה מסובך. ההשוואה לאימוץ קרובים מפתיעה, משום שרוב האימוצים הפנים־ארציים הם אימוצי קרובים (סגל ואחרות, 2020). נראה שהשירות הפך את היוצרות בבית המשפט והציג תמונת ראי למסרים שהוא מעביר בהקשרים אחרים: אימוץ "רגיל", שהוא אימוץ קרובים, סבוך במיוחד, ואילו אימוץ מחוץ למשפחה ולעדה אינו כה מסובך. "אימוץ עם דגל", כך נראה, אינו מסמן תמיד קושי של ממש בעיני השירות, אולם מצדיק בנימוקים טיפוליים את הערך הנמוך שקובע השירות לילדים כהי עור.

אך למה משמש שיוך ילדים לקטגוריה צרכים מיוחדים, וכיצד קביעת הערך משמשת את השירות? כדי להשיב לשאלה זו, תיבחן כעת תמונת הראי של קביעת הערך לילדים המועמדים לאימוץ: קביעת הערך למבקשים לאמץ. זו באה לידי ביטוי בכלי המסווג השלישי – התור המקוצר.

7 במקרה זה, השירות למעשה העמיד את בית המשפט בפני עובדה מוגמרת. הילד הועבר למשפחת האומנה ימים ספורים לאחר שהדודה הצהירה שהיא רוצה לאמצו. ראו טריגר ומאסס, 2016, הערה 14.

8 בע"מ 4468/13 פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה – משרד הרווחה והשירותים החברתיים (2013), עמ' 60.

9 דנ"א 6211/13 היועץ המשפטי לממשלה – משרד הרווחה והשירותים החברתיים נ' פלונית (2013), עמ' 17.

התור המקוצר: יצירת ביקוש מקומי

הסיווג בטופס הנכונות עניינו העדפות המבקשים לאמץ; השייך לקטגוריה צרכים מיוחדים עניינו קביעת ערך לילדים המועמדים לאימוץ; התור המקוצר משלים את התמונה – עניינו קביעת ערך למבקשים לאמץ.

שני תיאורים ביחס לתור המקוצר

בעוד שפרסומים בעיתונות (לדוגמה אדינו־אבה ורגב, 2005) מספרים על קיומו של תור מקוצר, בפרסומים מקצועיים לרוב נמצא תיאור שונה. מאז שנת 2009 מפרסם השירות נתונים בסקירות. בסקירה הראשונה שפורסמה נכתב:

ילדים שנמסרים לאימוץ בישראל מתחלקים, על פי מדיניות השירות, לשתי קבוצות לפי גילם ומצבם:

- ילדים עד גיל שנתיים, ללא צרכים מיוחדים. תינוקות אלה נמסרים לזוגות חשוכי ילדים או הורים לילד מאומץ אחד.
- ילדים עם צרכים מיוחדים. בקבוצה זו נכללים ילדים מעל גיל שנתיים וכן תינוקות במצבים מיוחדים (כגון: מצב בריאותי לא תקין של התינוק, שייכים לקבוצת אחים, מחלות נפש של ההורים הביולוגיים וקטינים עם קשיי השמה אחרים). גם ילדים עם צרכים מיוחדים נמסרים בדרך כלל בעדיפות ראשונה לזוגות חשוכי ילדים, וכאשר לא נמצאת משפחה כזאת נמסר הילד להורים שלהם ילדים ביולוגיים ולמשפחות חד־הוריות. (גורבטוב ובן משה, 2009, עמ' 167-168; ההדגשות במקור)

בניגוד למסגור החלוקה בכותרות הטקסט, לפי תוכנו אין זה משנה אם הילד נכלל בקטגוריה צרכים מיוחדים אם לאו. בכל מקרה הוא יתמייך לפי הביקוש לאמצו, בשתי מדרגות: תחילה בקרב המבקשים לאמץ שהם ראויים יותר בעיני השירות, ולאחר מכן בקרב מבקשים ראויים פחות, כגון נשים רווקות ומשפחות עם ילדים ביולוגיים. כלומר, הטקסט מחולק כך שהוא יוצר את הרושם שיש שני תורים, אך קריאה מעמיקה תגלה שחלוקה זו חסרת משמעות. כדאי לתת את הדעת כי החלוקה בטקסט זה אינה רק לפי דרישת החוק ("איש ואשתו"), אלא מחמירה יותר: זוגות הטרונומרטיביים נשואים חשוכי ילדים. ואכן, דבריה של בלאס בוועדה לביקורת המדינה מחזקים ניתוח זה:

התור הוא כללי לכל הילדים. אין לי הפרדה מי ממתין לתינוק ומי ממתין לילד גדול. אני יכולה להגיד שמי שמחכה לתינוק בתור הרגיל מחכה חמש שנים וחצי, וזאת רק כתוצאה ממספר קטן של תינוקות, שהוא סימן לחברה מתוקנת. [...] קבוצת הילדים בני שנתיים עד חמש מיועדת לזוגות חשוכי ילדים, שעברו את סף הגיל לקבלת תינוק.¹⁰

10 פרוטוקול מס' 177 משיבת הוועדה לענייני ביקורת המדינה בנושא אימוץ ילדים בסיכון – מעקב מדוח 43 של מבקר המדינה, 4.2.1998.

אם אין חלוקה ממשית לשני תורים, מהו הרציונל להכללת חלק מהילדים בקטגוריה צרכים מיוחדים? המסר שמדובר בחלוקה של ממש מובהר שוב ושוב (אדינו־אבבה ורגב, 2005; כצנלסון, 1989; קוטס־בר, 2004; רבינוביץ', 2018), אולם במרבית הפרסומים המקצועיים עולה כי את האימוץ מכריע הביקוש, והביקוש בתורו מעוצב בידי השירות. כלומר, נראה שהשירות משתמש בקטגוריה צרכים מיוחדים כדרך לסמן לחלק מן המבקשים לאמץ אילו ילדים יוכלו לאמץ.

סיווגם של המבקשים לאמץ

במסמכים שונים נכתב כי לשני כלי הסיווג החשופים לציבור, ההגדרה צרכים מיוחדים והתור המקוצר, אין השפעה של ממש על סדר מסירת הילדים (גורבטוב ובן משה, 2009).¹¹ עם זאת, מקורות אחרים מייחסים להם השפעה (אדינו־אבבה ורגב, 2005; כצנלסון, 1989; קוטס־בר, 2004; רבינוביץ', 2018). כך או כך, נראה כי כלי הסיווג המרכזי באימוץ הוא טופס הנכונות, שהניסוחים בו מבטאים שאיפה לנורמטיביות צרה וגזענות ומתייחסים לכל חריגה מדגם של משפחה ביולוגית כאל פגם. כאמור, טופס זה מסמן עבור המבקשים לאמץ מיהו הילד הראוי, ומסחיר את הילדים.

הדירוג ההיררכי לפי ערכים נורמטיביים אינו מופנה רק כלפי הילדים המועמדים לאימוץ, אלא גם כלפי המבקשים לאמץ. כאמור, חוק האימוץ נוסח כך שבנסיבות מסוימות שיקולים של טובת המאומץ יגברו על דרישת החוק לאימוץ בידי "איש ואשתו" בלבד. כלומר, בזמן ההתאמה בין מאמץ למאומץ, שיקולים של טובת הילד עשויים להכפיף מעט את הדרישות הנורמטיביות של החוק מהמועמדים לאמץ. כפי שאראה מייד, בשירות פירשו את החוק כך שמעבר להכרעה אם אדם מתאים לאמץ אם לאו, תיפתח אפשרות לסיווגי ביניים מרובים של מבקשים לאמץ.

דוגמה לכך היא נשים רווקות. תוצאות האפליה של מבקשות רווקות ניכרות מתוך מחקר שהוזמן על ידי השירות: "משפחות חד־הוריות מאמצות בדרך כלל ילדים קשים יותר להשמה מאשר משפחות דו־הוריות, כי על פי מדיניות השירות למען הילד הן בעדיפות נמוכה יותר לקבלת ילד לאימוץ" (שורק וניג'ם־אכתילאת, 2012, עמ' xi). עם זאת, ראינו ש"קבוצת הילדים בני שנתיים עד חמש מיועדת לזוגות חשוכי ילדים, שעברו את סף הגיל לקבלת תינוק".¹² כלומר, נראה כי יועדף זוג מבוגר חשוך ילדים על פני מבקשת רווקה, גם אם החוק רואה בשני המקרים מועמדים פסולים.

דירוגים נוספים יכולים להתבסס על גילם של המבקשים לאמץ, מצבם הבריאותי, השאלה אם הם בעלי אזרחות ישראלית, מצבם הכלכלי, השאלה אם הם בזוגיות ואם הזוגיות חד־מינית. כלומר, עבור מבקשים לאמץ המסוגלים לזכות ב"רשיון ההורות" (טריגר, 2006) המיוחל, השירות מסמן נתיבים שונים מאוד, נתיבי אפליה המבוססים על קביעת ערך (גלבוּע־אופנהיים, 2019). כך נוצר מצב שבו ילדים עם צרכים מיוחדים ממש

11 וראו גם פרוטוקול מס' 177 משיבת הוועדה לענייני ביקורת המדינה בנושא אימוץ ילדים בסיכון – מעקב מדוח 43 של מבקר המדינה, 4.2.1998.

12 פרוטוקול מס' 177 משיבת הוועדה לענייני ביקורת המדינה בנושא אימוץ ילדים בסיכון – מעקב מדוח 43 של מבקר המדינה, 4.2.1998.

נמסרים לאימוץ דווקא במשפחות שעשויות להיות חלשות יותר – זוגות מבוגרים או במצב בריאותי רופף, או אימוץ יחידני, מצב שערים לו בשירות (שורק וניג'ם-אכטילאת, 2012). אפליית המבקשים לאמץ זכתה לחשיפה תקשורתית רחבה בהקשר של ההחלטה לאפשר לזוגות חד-מיניים לגשת אך ורק לאימוץ של ילדי צרכים מיוחדים, בניגוד לחוות הדעת המקצועיות בעניין. כך הגיבה בנושא אורנה הירשפלד, האחראית על האימוץ במשרד הרווחה, מטעם השירות:

האימוץ הינו מציאות חיים מאוד מאוד מורכבת עבור הילד. היא מציאות חיים שגם חברתית מאוד קשה לקבל אותה. ולתוך המורכבות הזאת, מאוד חשוב שאנחנו נעשה את המאמץ לאפשר לילד כמה שיותר להיות בתוך סביבה שהיא פחות מורכבת ושהיא יותר עונה לצרכים שלו מבחינת המורכבות של הדברים. ולכן עמדתנו היא כזאת [למנוע אימוץ מזוגות חד-מיניים]. יש פה סוגיה חברתית מאוד מורכבת, יש פה שאלה של טובת הילד [...] שמאוד מורכב לקבוע אותה, אבל צריך לנסות בתוך המציאות המאוד קשה שילד שלא גדל במשפחתו הביולוגית, יקבל משפחה שהיא לא משפחה מורכבת ושיש לה קשיים בתוך החברה.¹³

הירשפלד מכסה על אפליית המבקשים לאמץ בנימוקים מתחום הטיפול ובנימוקים של תפיסות חברתיות. היא מדברת על טובת הילד, על קשיי השמה ועל מורכבות האימוץ, ומול מציאות החיים המורכבת של הילד המועמד לאימוץ היא מבקשת להציב חיים פשוטים ונטולי מורכבויות של מבקשים לאמץ. היא אינה מכירה בחלקו של השירות בעיצוב תפיסות חברתיות שמובילות ל"מורכבות" המתוארת. תפיסתה, המתנגדת לאימוץ של זוגות חד-מיניים בטיעונים של טובת הילד, מנוגדת למסקנות המחקר בתחום מהארץ ומהעולם (נעמן, 2017; Patterson, 2019). יתרה מזו, דבריה, המצדדים במשפחות "פשוטות", מחריגים משפחות "מעורבות" מסוגים שונים ומוציאים אותן אל מחוץ לתחום של טובת הילד. ואכן, מהתנהלות השירות בדוגמאות נוספות שאביא מייד ניכר כי השירות כופה נורמטיביות צרה ביותר, כלומר רואה בטובת הילד יצירת משפחה המחקה משפחה ביולוגית "רגילה" ככל האפשר, ובתהליך זה מסחיר את הילדים המועמדים לאימוץ ואת המבקשים לאמץ מתוך דירוגם בסולם מוניסטי של טובים. כך למשל, השירות אינו רואה יתרון בזוג המשותיך לשתי תמות שונות ואינו מאפשר לו לאמץ ילד המשותיך לאחת משתי הדתות, אלא מונע מזוגות כאלה לאמץ, למעט במקרים חריגים ביותר.¹⁴

בהקשר זה אפשר גם להבין את דבריה של בלאס, שציינה כי היו משפחות כהות עור שסירבו לאמץ ילדים ממוצא אתיופי ("גם משפחות כהות עור, ממוצא הודי למשל, לא היו תמיד מוכנות לקלוט ילדים אתיופים", אדינו-אבבה ורגב, 2005). בלאס מציינת זאת משום שבעיניה התאמה מוצלחת מחקה משפחה ביולוגית. מההערה שלה אפשר להסיק כי בעיניה (לאחר קריטריון ההתאמה של הדת, שקובע החוק) גון העור הוא הקובע אם

13 הדברים נאמרו בתוכניתו של אראל סג"ל בגלי צה"ל ביום 17.7.2017. הם אינם זמינים עוד באתר גלי צה"ל.

14 אורנה הירשפלד, פרטוקול מס' 129 של ישיבת ועדת החוקה, חוק ומשפט בנושא הצעת חוק אימוץ ילדים (תיקון – הוספת סמכות בנושא דתו של המאומץ), התשע"ג-2013, 4.2.2014.

יש דמיון או שוני שלפיהם נקבעת ההתאמה, והיא אינה מעלה אפשרות אחרת לקביעת דמיון.

בחירת השירות להחמיר בדרישות הנורמטיביות חוזרת גם בנושא הגיור. כאמור, ילדים שיש לגייר לשם אימוצם לפי חוק נמסרים לאימוץ למשפחות שיכולות לעמוד ברף הנדרש לגיור אורתודוקסי מבחינת אורח חייהן. הדבר מנוגד להנחיית בית המשפט את רשויות הרווחה משנת 2005 שלא להתנות מסירת ילדים חסרי דת בהוכחת היתכנות הגיור.¹⁵

יצירת ביקוש מקומי

ההיררכיה וההסחרה שתוארו לעיל מייצרות ביקוש מקומי באמצעות סימון מראש של היתכנות האימוץ למבקשים מקבוצות שונות. מהן ההשלכות של היררכיה זו? כאמור, אחת ההנחות של השירות היא שכדי שהאימוץ יצליח, על המבקשים לאמץ לקבל ילד התואם את רצונם. נראה אפוא שהשירות מנסה לעצב את רצון המבקשים לאמץ בתהליך האימוץ עוד לפני שהם ממלאים את טופס הנכונות, באמצעות הצגה של אפשרויות מצומצמות. הביקוש המקומי מעביר מסר כפול: עבור מבקשים לאמץ שאינם עונים לדרישות החוק, הוא מעביר את המסר – לא תוכלו לצפות לקבל תינוק "רגיל", אך יש אפשרויות אחרות. כך נוצרת היררכיה שבה רבים מבין המבקשים לאמץ אינם מצפים מלכתחילה לאמץ תינוק בריא, משום שנכנסו למערכת הקובעת מראש שתוצאה זו אינה אפשרית עבורם. האפליה מתחילה מהחוק המחייב אימוץ בידי "איש ואשתו" וקובע מהו פער הגילים המותר באימוץ, אך פרשנות החוק מרחיקה הרבה מעבר לעניין גיל המבקשים או חיי הזוגיות שלהם, הנזכרים בחוק. זוהי אפליה קשה ועמוקה, שכן היא לוחצת את המופלים לרעה להפנים את מקומם בהיררכיה ולכופף רצונם בהתאם לו. בדרך זו, המבקשים לאמץ שאינם עומדים בקריטריונים שקבע החוק יקבלו ילד התואם לרצונם; אך יש לתת את הדעת שהשירות יציב את רצונם זה, ובמקרים שעיצובו לא צלח – המבקשים לאמץ פשוט "מרצונם" מבקשתם לאמץ או שנמנעו מלפנות לשירות מלכתחילה. אפליה זו מעוצבת תחת מסווה של בחירה, וכאשר הנושא עולה לדיון מופנית אצבע מאשימה כלפי המופלים לרעה בטענה שהם מסרבים לאמץ את הילדים הזקוקים לבית,¹⁶ האשמה שמביעה פליאה על סירובם לתפוס את מקומם בהיררכיה שהסדר הנורמטיבי מציע.

ייצורו של ביקוש מקומי מסביר את התעקשות השירות להמשיך ולהפלות מבקשים לאמץ בניגוד לעמדות מקצועיות מהארץ והעולם (נעמן, 2017; Patterson, 2019). השירות מגדיר מלכתחילה אוכלוסיות מסוימות כאוכלוסיות יעד לאימוץ ילדים שהביקוש לאמצם נמוך. בפני מבקשים אלו מוגדר מראש שיוכלו לאמץ רק ילדים גדולים ותינוקות "פגומים". כך פותר השירות את בעיית ההשמה, הלוא היא בעיית הביקוש.

15 תגובה מטעם המשיב לבקשת העותר למתן פסק דין בבג"ץ 5336/03 המרכז לפלורליזם יהודי נ' משרד הרווחה – השירות למען הילד (2003). על רקע זה, את הסעיף בטופס המוכנות המיוחד מקום לדת האב אפשר להבין גם ככפיית נורמטיביות צרה ככל האפשר.

16 כדברי האחראית על האימוץ במשרד הרווחה בריאיון לגלי צה"ל (שכאמור, אינו זמין עוד באתר התחנה).

דיון וסיכום

מאמר זה בחן את השאלה כיצד מעוצבים תהליכי הדירוג וההתאמה באימוץ בשירות למען הילד, הגוף האחראי על תהליכי האימוץ בישראל. נותחו טפסים ומסמכים שהפיק השירות ומקורות המביאים מדברי בכירותיו, בגישה קונבנציונלית לניתוח תוכן. המחקר התמקד בשלושה כלי סיווג הנזכרים בהקשר של תהליכי הדירוג וההתאמה באימוץ: טופס נכונות, הקטגוריה צרכים מיוחדים והתור המקוצר. ניתוח טפסים אלו ועמדותיהן של בכירות בשירות מצביע על הסחרה של הילדים המועמדים לאימוץ ושל המבקשים לאמץ בתהליך ההתאמה ביניהם, ועל הקשר של כלי הסיווג השונים להסחרה זו. ביחס לילדים מועמדים לאימוץ ממוצא אתיופי, המאמר תיאר את השתלשלות העניינים לאורך השנים, המלמדת על הדרכים שבהן גזענות מוסדית משנה פנים ובאמצעות הצדקות שונות נעשית לחלק מן ההיגיון הממסדי. מצד המבקשים לאמץ, המאמר הראה כיצד המבקשים המדורגים במקום נמוך בהיררכיה נדרשים להפנים את מקומם בה. במסלול ההכנה לאימוץ עליהם להתאים את רצונם למיקומם החברתי כפי שהוא מוערך בשירות, ולהסכין עם אפלייתם. השימוש בגישה קונבנציונלית לניתוח תוכן אפשר להתבונן מחדש בקטגוריה צרכים מיוחדים ולהראות שאינה תואמת את הגדרתם של צרכים מיוחדים בחוק, אלא משמשת כדרך לסמן לחלק מן המבקשים לאמץ אילו ילדים יוכלו לאמץ.

המחקר מעלה תפיסה של היררכיה נורמטיבית הבאה לידי ביטוי כלפי המבקשים לאמץ, כלפי המועמדים לאימוץ ובתהליך ההתאמה ביניהם בשירות. בבסיס תפיסה זו עומדת העדפת השירות לדגם משפחתי המחקה דגם של משפחה ביולוגית "רגילה" ככל האפשר. זאת ועוד, המחקר מראה כי מעבר לדרישות החוק (השתייכות לאותה דת, הגבלת פער גילים ועוד), השירות כופה נורמטיביות צרה ביותר ומוסיף שלל התאמות ודרישות, מעין שלבים בסולם ההיררכי: בהקשר דתי, בהקשר של זוגיות (הטרנסקסואלית, חד-מינית, רווקות), בהקשר של מוצא וצבע עור, בהקשר של מוגבלות וחולי ועוד. התאמות ודרישות אלו בצד של המבקשים לאמץ שואבות את כוחן מתמונת הראי שהשירות מעמיד מצד הילדים המועמדים לאימוץ – רשימת צרכים מיוחדים והתור המקוצר, המשמשים כיסוי בדמות נימוק טיפולי המצדיק את האפליה. כך, בעוד החוק יוצר חלוקה ברורה בין מי שמתאימים לאמץ ומי שאינם מתאימים לאמץ ומאפשר חריגה ממנה בנימוק של טובת הילד במקרים נקודתיים בלבד, פרשנות החוק בשירות יצרה היררכיה מורכבת המדרגת את המבקשים לאמץ לפי ערכים נורמטיביים. מכאן נותן המאמר הקשר רחב לאפליות שונות שנסקרו במאמרים אחרים – אפליית רווקות וזוגות חד-מיניים, אפליה על רקע השתייכות דתית ועוד. מצב זה, כפי שידוע בשירות, אינו תואם את תפיסת טובת הילד, שכן ילדים עם צרכים מיוחדים של ממש נמסרים לאימוץ דווקא במשפחות שעשויות להיות חלשות יותר. כך, מחקר זה את מעשיר הידע על אודות ההסדרים הממלאים את הפער שבין חוק אימוץ ילדים ליישומו בפועל.

דגן ופישר (2016) הראו כי תיאורטית, הסחרה בילדים נוצרת גם עקב רגולציה ולא רק עקב כלכלת שוק. מאמר זה מבסס את הממצא התיאורטי שלהן באמצעות דברי בכירות בשירות למען הילד, ומצביע על הקשרים העמוקים שבין רגולציה להסחרה בתחום אימוץ ילדים בישראל ועל הדרכים שבהן רגולציה גוררת יצירת מדדים אחידים להערכה של טובים ואימוץ של קריטריונים מדידים וניתנים לאימות.

המחקר מספק מבט כולל על אפליות שונות בתהליכי אימוץ ילדים באימוץ פנים־ארצי בישראל ומציג את תפיסת העולם הנורמטיבית הפנים־ארגונית בשירות למען הילד. עם זאת, המחקר מוגבל בהיקפו וממצאיו מצריכים הרחבה וביסוס, למשל באמצעות ראיונות עם עובדות השירות וכן עם פסיכולוגיות ורופאות המאבחנות מבקשים לאמץ וילדים מועמדים לאימוץ. מעבר לכך, הבחירה להתמקד בתרבות הארגונית בשירות דרך התבטאויות של בכירות השירות ומסמכים שונים עשויה לטשטש מציאות שונה המתקיימת בפועל, למשל בשאלה כיצד ועד כמה העובדות הסוציאליות בשירות אכן מתייחסות לכלים המסווגים ופועלות לפיהם. לבסוף, המחקר מצביע על תהליכי ההסחרה בשירות, אך יש לזכור שדירוג ואפליית המבקשים לאמץ ראשיתם בלשון החוק.

מקורות

- אדינו־אבבה, דני, וודו רגב. (2005, 15 ביוני). מה לעזאזל עושה ילדה שחורה עם אישה לבנה? *Ynet*.
- בטיפולנט קהילה מקצועית. (2019, 9 בדצמבר). פאנל בעקבות הסרט 3 זרים זהים – אביגיל סגל [וידאו]. Youtube.
- בן־דרור, אמנון. (1994). אימוץ ופונדקאות. הוצאת קוק.
- גודמן, יהודה. (2008). אזרחות, מודרניות ואמונה במדינת הלאום: הגזעה ודה־גזעה בגיור מהגרים רוסיים ומהגרים אתיופים בישראל. בתוך יהודה שנהב ויוסי יונה (עורכים), *גזענות בישראל (עמ' 381-415)*. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- גורבטוב, רנטה, ואליהו בן משה. (2009). חלק ד': ילדים מאומצים ומשפחות מאמצות. בתוך רנטה גורבטוב ומירי בן־שמחון (עורכות), *סקירת השירותים החברתיים 2009 (עמ' 165-180)*. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.
- גלבער־אופנהיים, עינת. (2019). "התגאיתי בו בבית": אימהות באימוץ בין־גזעי מדברות אימוץ ואימהות [חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב].
- גרוס, יהושע. (2016). דו"ח הוועדה לבחינת חוק אימוץ ילדים התשמ"א – 1981 והליכי אימוץ ילדים בישראל בראשות כב' השופט (בדימוס) יהושע גרוס.
- דברי ימי הכנסת. (1959, 20 בינואר). חוק אימוץ ילדים – תשי"ט (1958): קריאה ראשונה. הישיבה החמש־מאות־ושבעים ותשע של הכנסת השלישית, עמ' 927-939.
- דגן, צילי, וטליה פישר. (2016). על שווים ושווים יותר: הרגולציה של האימוץ. בתוך ישי בלנק, דוד לוי־פאור ורועי קרייטנר (עורכים), *מסדירים רגולציה: משפט ומדיניות (עמ' 93-114)*. אוניברסיטת תל אביב.
- הירשפלד, אורנה, ואביגיל סגל. (2017). חלק ב: ילדים מאומצים ומשפחות מאמצות. בתוך יקותיאל צבע (עורך), *סקירת השירותים החברתיים 2016 (עמ' 89-107)*. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.
- הקר, דפנה. (2005). מעבר ל"בתולה זקנה" ול"סקס והעיר הגדולה": רווקות כאפשרות חשובה לנשים ויחסו של המשפט הישראלי אליה. עיוני משפט, כח(3), 903-950.
- השילוני־דולב, יעל. (2004). מיהו תינוק רצוי? הפלות סלקטיביות בשל אנומליות בכרומוזומי מין בגרמניה ובישראל. תיאוריה וביקורת, 25, 97-122.

- השילוני-דולב, יעל, גלית הירש-יחזקאל, ולנטינה בויקו, תמר וינשטוק, אייל שיף וליאת לרנר-גבע. (2014). בחירת מין היילוד בישראל: סקר עמדות בקרב מעוניינים פוטנציאליים. *מגמות, מט(3)*, 575-555.
- התנועה לחופש המידע. (2018, 31 ביולי). בתוך חמש שנים: ירידה חדה בהיקף האימוץ בישראל.
- וודג'. (2017, 29 באוגוסט). משרד הרווחה הסיר את התנגדותו לאימוץ על ידי משפחות גאות, אך דורש שינוי חקיקה.
- טריגר, צבי. (2006). משפחות חורגות ו"רישיון הורות": מחשבות על הקשר בין הכרה בזכות להורות ובין הכרה בזוגיות בעקבות ע"א 10280/01 ירוס-חקק נ' הי"מ. *המשפט, 22*, 51-44.
- טריגר, צבי, ומילי מאסס. (2016). לקראת הצבת הילד במשפחתו במוקד סוגיית האימוץ: מפנה חיוני להרחבת האימוץ להורים להט"בים. בתוך עינב מורגנשטרן, יניב לושנסקי ואלון הראל (עורכים), *זכויות הקהילה הגאה: משפט, נטייה מינית וזהות מגדרית (עמ' 468-437)*. המכון למחקרי חקיקה ונבו.
- ירון, לי. (2016, 20 בנובמבר). בשל חילוקי דעות בוועדה הממשלתית, שקד וכץ יכריעו אם להט"בים יוכלו לאמץ כמו זוגות נשואים. *הארץ*.
- ירון, לי. (2017, 4 בספטמבר). מאמצים גישה אחרת: גדל מספר המשפחות שרוצות לאמץ ילד ממוצא אתיופי. *הארץ*.
- כצנלסון, עדנה. (1989, 8 בפברואר). אימוץ: כל האמת ורק האמת. *מעריב*.
- מאסס, מילי. (2009-2010). הכרה בילד כאישיות עצמאית: הצעה לתיקון חוק אימוץ ילדים, התשמ"א - 1981. *משפחה ומשפט, ג-7*, 139-197.
- מורג, תמר. (2010). עשרים שנה אחרי: תפיסת זכויות הילד על פי האמנה בדבר זכויות הילד. בתוך תמר מורג (עורכת), *זכויות הילד והמשפט הישראלי (עמ' 15-62)*. רמות.
- מימון, נילי. (1994). דיני אימוץ ילדים. לשכת עורכי הדין בישראל.
- נוי-שרב, דורית. (1996). הערכה ואבחון זוגות המועמדים לאמץ. *חברה ורווחה, טז(1)*, 88-65.
- נעמן, מאיר. (2017, 18 ביולי). עמדת הסתדרות הפסיכולוגים - אימוץ על ידי זוגות חד-מיניים. *מכתב לשר העבודה והרווחה, חיים כץ*. הסתדרות הפסיכולוגים בישראל.
- סגל, אביגיל, טלי בורלא ורקפת עצמון. (2020). חלק ב: ילדים מאומצים ומשפחות מאמצות. בתוך *סקירת השירותים החברתיים: סקירת העשור 2018-2009 (עמ' 1-29)*. אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.
- קוטס-בר, חן. (2004, 8 במרץ). מאמצים ילד. *מעריב*.
- רבינוביץ', מריה. (2018). מעקב רשויות המדינה אחר שלומם של ילדים מאומצים במשפחות מאמצות ומתן שירותי תמיכה לאחר סיום הליך האימוץ - סקירה משווה. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- שורק, יואה, ופיידא ניג'ם-אכתילאת. (2012). "מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ" - חקר מקרים: אימוץ עם קשר ואימוץ על-ידי משפחות אומנות (דוח מחקר 626-12). מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

- The Open University of Israel (2013, 25 ביוני). פרופ' מיכאיל קרייני - הכול במשפחה: שואה, דת, לאום ואימוץ ילדים בישראל [וידיאו]. *YouTube*.
- Ali, Suki. (2014). Multicultural families: Deracializing transracial adoption. *Critical Social Policy*, 34(1), 66–89.
- Fogiel-Bijaoui, Sylvie, & Reina Rutlinger-Reiner. (2013). Rethinking the family in Israel. *Israel Studies Review*, 28(2), vii–xii.
- Hsieh, Hsiu-Fang, & Sarah E. Shannon. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288.
- Karayanni, Michael M. (2010). In the best interests of the group: Religious matching under Israeli adoption law. *Berkeley Journal of Middle Eastern & Islamic Law*, 3(1), 1–80.
- Kondracki, Nancy L., Nancy S. Wellman, & Daniel R. Amundson. (2002). Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 34(4), 224–230.
- Patterson, Charlotte J. (2019). Lesbian and gay parenthood. In Marc H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting (volume 3): Being and becoming a parent* (3rd ed., pp. 345–371). Routledge.
- Zelizer, Viviana A. (1994). *Pricing the priceless child: The changing social value of children*. Princeton University Press.

נספח: טופס נכונות המועמדים לאמץ

מדינת ישראל
משרד הרווחה והשירותים החברתיים
השירות למען הילד

שם העובדת: _____ תאריך: _____
 מחוז: _____ תאריך פניה: _____

נכונות המועמדים לאמץ

משפחה יקרה,

- מדובר בטופס נכונות ראשוני בלבד אשר יסייע בבחירת ילד שיוצע למשפחה, אולם מובהר כי בפועל יוצעו הילדים הפנויים לאימוץ.
- מידע מפורט אודות הילד הספציפי אשר יוצע למשפחה יימסר למועמדים לאמץ בהמשך התהליך.
- המועמדים לאמץ רשאים להיוועץ עם גורמים מקצועיים שונים טרם יביעו נכונות לקבלת הילד לביתם, ובהתאם לכך אף לשנות את עמדתם.
- על המועמדים לאמץ לעדכן את השרות למען הילד על כל שינוי בפרטיהם האישיים ובציפיות שלהם.

פרטי המועמדים לאמץ

מועמד 2	מועמד 1	
		שם
		תאריך לידה
		כתובת
		שנת לידה של הילדים
		עיסוק
		דת
		אורח חיים

אפיונים של המועמדים לאמץ

=====

מדינת ישראל
משרד הרווחה והשירותים החברתיים
השירות למען הילד

הקף בעיגול:

מין הילד:

- אין העדפה לבן או בת
- רק בן
- רק בת

מספר ילדים:

- מבקשים ילד אחד בלבד
- מוכנים לקבל יותר מילד אחד (אחים)

גיל הילד:

- נכונות לבחון אפשרות אימוץ ילד בטווח הגילים: _____

מאפייני הילד:

נכונות לבחון אפשרות של קבלת ילד -

- עם בעיה רפואית ואיחור התפתחותי
- עם שוני חיצוני (צבע עור כהה, מבנה פנים)
- במצב משפטי פתוח (שטרם הוכרז בר אימוץ)
- שיהיה צורך בהמשך קשר עם: אחיו / הוריו / בני משפחה אחרים, משפחה אומנת
- שידוע שעבר התעללות מינית / פיזית
- נכונות להמרת דת

מאפייני משפחת המוצא

נכונות לבחון אפשרות של קבלת ילד -

- עם רקע משפחתי של ליקוי שכלי (כן, צד אחד, לא)
- עם רקע משפחתי של ליקוי נפשי (כן, צד אחד, לא)
- עם רקע משפחתי של התמכרות לסמים
- עם רקע משפחתי של התמכרות לאלכוהול
- שאחד מהוריו בן דת: נוצרי, מוסלמי, ערבי-נוצרי, ערבי-מוסלמי, חסר דת, אחר

בקשות מיוחדות

חתימה

חתימה